

A lézer védelmében

Folyóiratunk ez évi első számában nagyon meggondolkoztató, tanulságos cikket tett közzé Süle Jenő „Magyarítsunk, de hogyan?” címmel (1–10). A tanulmány számos megállapítását tökéletesen helytállónak, fontosnak és időszerűnek érzem — különösen a 4., 5. és 7. pontban kifejtetteket —, egy szó írásában, s egy ehhez kapcsolódó elvi kérdésben azonban nem érthetek egyet a szerzővel. A szó a *láz*er (illetve *léz*er), az elvi kérdés pedig az, hogy az idegen szavak átvételében van-e akkora jelentősége az írásképnak, mint Süle véli, vagy nincs. Kezdjük — egészen röviden — az utóbbival!

Süle kitűnően ismeri a kérdés szakirodalmát, s így jól tudja — cikkében meg is írja —, hogy az idegen szavakat teljes idegen épségükben általában nem is tudjuk átvenni. Természetesen igaza van. Minden nyelvnek más a hangállománya, s ezért megfelelő hanghelyettesítésekre az esetek túlnyomó részében szükség van. Ellenben tévedés vagy legalábbis túlzás ebből a tényből olyan következtetésre jutni, hogy az a nézet, amely szerint a beáramló idegen szavakat általában a kiejtés szerint vesszük át, csupán nyelvészeti babona (3), s ugyancsak téves az a megállapítás, hogy nyelvünkben „az esetek döntő többségében az ejtéstől teljesen független és eltérő módon történik az átvétel” (2). Nem így van. Az tagadhatatlan, hogy „minden nyelv szabadon alakítja az átvett szavakat, rendszerint már az átvétel alkalmával is módosít valamit rajtuk, s a nyelvfejlődés során továbbformálja őket” (Nagy J. Béla: MNY. 26 : 312); még azt is készséggel elismerhetjük, hogy az átvett idegen szavak hangalakját számos egyéb tényező (analógia, ejtéskönnyítés, jóhangzás stb.) mellett az íráskép is befolyásolhatja — vö. *notesz* a francia *Notes* feliratból —, de az átadó nyelvi kiejtésnek az idegen szavak átvételekor mégiscsak döntő, meghatározó szerepe van. Cikkének „Kiejtés vagy íráskép?” című szakaszában összegezeként ezt írja Süle: „Merev szabályaink nincsenek, rövidebbre fogva csak annyit állapíthatunk meg, hogy nyelvünk szolgálai nem követi sem az írásképet, sem a kiejtést, illetve hol az egyiket, hol a másikat, de legtöbbször némi változtatással, a magyar helyesírás és fonetika követelményeinek engedve.” Bár elég óvatos, körültekintő ez a megállapítás, mégis helyesbítésre szorul, mivel az íráskép szerepét a kiejtésével legalábbis egyenrangúnak tünteti fel, holott az utóbbi az idegen szavak átvételekor fontosság tekintetében sokszorosan felülmúlja az írásképét. Íme, Bárczi Géza A magyar szókincs eredete című munkájában (Bp., 1958.) nem az idegen szavak írásképét emlegeti, hanem ezt írja (46): „A jövevényszavak az átvevő nyelvben rendszeren azzal a jelentéssel és hangalakkal kezdik életüket, amelyet az átadó nyelvből hoztak magukkal. Kivételt alkotnak azok az esetek, amikor egy jövevényszóban olyan hang vagy hangcsoport fordul elő, mely az átvevő nyelvben vagy egyáltalában nincs meg, vagy abban a helyzetben (pl. szó kezdetén) hiányzik, amelyet a jövevényszóban elfoglal. Ilyenkor hanghelyettesítés történik, azaz az átvevő nyelv a hangrendszerében hiányzó hangot egy hozzá közelálló hanggal helyettesíti . . .” Ez tehát a helyzet. Az, hogy az átvétel utáni évtizedekben, évszázadokban hogyan viselkednek az idegen vagy jövevényszavak, hogy szinte észrevétlenül hogyan változtatják — legalábbis a múltban hogyan változtatták — különféle indítékok hatására hangalakjukat, jelentésüket, nagyon érdekes kérdés, de már nem tartozik szorosabban ide.

A *láz*er ~ *léz*er kérdésben Süle — fentebb vázolt álláspontjának megfelelően — a *láz*er mellett tör lándzsát. Három érvet sorakoztat fel álláspontja megtámogatására. Lássuk ezeket sorrendben!

1. A *láz*er — eredetibb formájában *laser* — mozaikszó (*light amplification by stimulated emission of radiation*), s „a köznévi jellegű betűszóknál is érvényes az a követelmény, hogy minél hűbben őrizzük meg az eredeti írásképet¹ (nehogy felismerhetetlenül elmosódjék a szó eredete és ezáltal igazi értelme!), illetőleg a fonetikus átvételben túlságosan ne térjünk el tőle”. Ez az érvelés szerintem nem helytálló. Hogy a tulajdonnévi és a köznévi, valamint a betűző ejtésű és az egybeejtett mozaikszók között különbséget kell tenni, azt Süle is jól tudja, azt azonban, hogy ez a különbség elsősorban éppen a kiejtésben nyilvánul meg, már nem veszi észre. Az idegen tulajdonnévi mozaikszavakat, akár betűző ejtésűek (UPI, FBI, BCG-oltás), akár egybeejtettek (FIFA, NATO, UNRRA), tanácsosabb magyarosan — a SEATO, UNESCO-félék esetében latinosan — ejteni (vö. Szabadi Béla: *Élet és Tudomány* 19. évf. 25. sz., Ladó János: *Élet és Tudomány* 19. évf. 53. sz., P. G. P.: *Nyr.* 88 : 139, Szilágyi Ferenc: *Élet és Tudomány* 22. évf. 31. sz., valamint Rádió- és Televízió-újság 12. évf. 49. sz.), a köznévi mozaikszavakkal azonban, s ezek közül is elsősorban az egybeejtettekkel más a helyzet. Ezek lényegében egyszerű közszavaknak tekinthetők — ha szabad így mondanom: tekintendők —, s aligha van szükség arra, hogy mert mozaikszók, az eredeti kiejtés rovására az eredeti írásképet őrizzük meg bennük. Általában nem is így szoktunk tenni, hanem az egybeejtett idegen köznévi mozaikszókkal is úgy bánunk, mint egyéb idegen szavakkal: a magyar hangrendszerhez igazítva s a már nálunk esetleg korábban kialakult hagyományos ejtést figyelembe véve használjuk őket. Mivel a *láz*er angol eredetű mozaikszó, hadd említsek egy-két angol példát. Az angol *smoke* 'füst' és *fog* 'köd' egybeolvasztásával létre hozott *smog* mozaikszó ejtése a magyarban *szmog*, tehát a kiejtésben hanghelyettesítéssel ugyan (ɔ = o), de az angolt követjük. Ugyanígy vagyunk a szintén angol eredetű, bár latin elemekből összerakott *sznob* (az angolban *snob* a *sine nobilitate* mozaikszavaként) szóval is, sőt ebben már a szó írásképe is hozzáidomult a hozzávetőleges kiejtéshez. A 'rendben van, helyes' jelentésű, szintén angol O. K. vagy OK rövidítés, illetve betűszó pedig nálunk már írásban is egyre gyakrabban felbukkan az angol kiejtést többé-kevésbé követő *oké* formában (angol nyelvbéli használatára I. Schwartz Robert J.: *The complete dictionary of abbreviations*. New York, 1955. 134).

2. Süle második érve a *láz*er védelmében az analógia, vagyis — hogy az ő szavait idézzem — az, „hogy a *laser*, *maser*, *radar*, *lidar* stb. szavakat leghelyesebb az egész szócsaládban együttesen vizsgálni”. Nos, az analógia, úgy látom, szintén ellene mond a *láz*er alaknak. Igaz, a szintén angol eredetű *radar* — nyilván mivel más nyelvek közvetítésével került hozzánk — nem az analógiás rendszerbe jobban beleilleszkedő *réder* formában terjedt el, az angoltól hozzánk került szavak között azonban keresve sem találtam olyat, amely ezt a szokatlan ejtémódot támogatná.² Az *a*-val jelölt és az angolban *ei*-nek ejtett betűnek, illetve hangnak ellenben é felel meg a magyarba többé vagy kevésbé átvett szavakban és kifejezésekben, tehát a *baby* a mi kiejtésünkben *bébi* (nem *bábi*), a *blazer* ejtése *blézer*

¹ S. J. kiemelése.

² A *lidar*-t példáim között nem említem, mert még túlságosan új keletű, túlságosan szakmai szó. Itt, a lap alján azonban megjegyzem, hogy e szó a *light detection and ranging* kifejezés angol mozaikszava, s a szakemberek nagy jövőt jósolnak neki (vö. *Műszaki Élet*, 23. évf. [1968.] 11. sz.).

(nem blázer), a *Davis Cup*-é *dévisz-kupa*, a *game*-é *gém*, a *grape fruit*-é *grép frút*, a *lady*-é *lédi*, a *scraper*-é *szkréper*, hogy csak az ismertebbeket említsm. A *bukméker* (*bookmaker*) és a *széf* (*safe*) szónak már az írásképében is a hozzávetőleges angol ejtést tüntetjük fel egy a lézer szellemében fogant *bukméker* vagy *száf* alak helyett, s még ezeken kívül több szókapcsolatot is idézhetnék álláspontom igazolására, hisz a *made in* kapcsolat ejtése nálunk *méd in*, nem *mád in*, a *basic English*-é *bészik inglis*, nem . . . de nem folytatom. A Bakos Ferenc szerkesztette Idegen szavak kéziszótárában, valamint Ország László Angol–magyar szótárában még tucatjával találni hasonlókát. Úgy gondolom azonban, ennyi is elég annak bemutatására, hogy az analógia nem a lézer és a mázer, hanem a lézer és a mézer alakokat támogatja.

3. A cikkben olvasható harmadik érv a lézer mellett a jóhangzás. Ezzel kapcsolatban mindössze ennyit ír a szerző: „A vizsgálódások itt is inkább a lézer és a mázer javára szóltak a lézer és a mézer formával szemben.” Mivel hangzásuk szempontjából a szóban forgó alakváltozatokat egyaránt elfogadhatóknak érzem — ami pedig ezen túl van, az már egyéni ízlés dolga! —, ezzel a kérdéssel még az eddigieknél is rövidebben foglalkozom, egy megjegyzést azonban nem hallgathatok el. Ez pedig az, hogy hangrend szempontjából okvetlenül a lézer és a mézer alak felé billen a mérleg nyelve. Ez érthető is, hiszen a lézer és a mézer a ragozás tekintetében semmiféle nehézséget nem rejt magában, a lézer és a mázer azonban a maga vegyes hangrendűségével — ha a szakembereknek nem okoz is gondot — a nyelvtani kérdésekben járatlanabb használókat könnyen zavarba ejtheti. *Lázerral* vagy *lázerral*? *Mázernak* vagy *mázernak*? Olyan kérdések ezek, amelyekre a nyelvújító tud ugyan válaszolni, de amelyek a lézer és a mézer esetében fel sem vetődhetnek.

Süle Jenőnek a lézer védelmében felhozott érveivel ilyen módon végeztünk is, ráadásként maradt azonban még két megjegyzésem; az egyik a lézer ellen, a másik a lézer mellett szól. Az egyik: a lézer-t még a laser-nak olvasott formánál is sikerületlenebbnek érzem, mert hibrid alak, ellentétben a lézerrel, amely — mutatis mutandis — az eredeti kiejtéshez igazodik. A laser-t legalább a nyelvünkben szokatlan alakulású, de mégis meghonosodott radar támogatná, a lézer-t még ez sem. A másik észrevétel: noha a már lassan fél évtizede folyó vita mindmáig nem tekinthető lezártnak (a szakirodalmat Süle Jenő példamutató alaposággal közli; kiegészítésül csupán azt teszem hozzá, hogy Ladó János „Lézer vagy Lázer?” című cikkében már az Élet és Tudomány 1964. évi, 19. évfolyambeli 49. számában szót emelt a lézer forma mellett), műszaki körökben egyre inkább terjed a lézer változat. Általában ez az alak bukkan fel a Delta című lapban, a Műszaki Életben, az Élet és Tudományban, s gondolom, másutt is.

Az előadottak alapján ezen, úgy vélem, nincs mit bankódnunk. S miközben örülök annak, hogy Süle Jenő magvas tanulmánya a Nyelvőr olvasói számára is életközelpel hozta a lézer kontra lézer vitát, nagyon remélem, hogy a szerző az itt megtárgyalt kérdésben — csak ebben, mert a többiben nincs rá szükség — maga is meggyőződik korábbi álláspontja helytelenségéről.

Grétsy László